

Сутність і рамки громадянського суспільства в умовах демократії: теоретичний вимір та систематизація

УДК 316.34–35+342.8
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-1.4>

Ліпар Юрій Юрійович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0009-0002-2170-4149

У статті проаналізовано та систематизовано базові підходи до розуміння суті та рамок громадянського суспільства в умовах демократії і для демократії. Ці підходи традиційно розвинулись із XVIII – початку XIX століть та еволюціонують досі, адже доволі по-різному окреслюють демократизаційний потенціал громадянського суспільства. Аргументовано, що загалом демократія заохочується, розвивається і захищається тоді, коли її підтримує та просуває громадянське суспільство поза рамками політичної та економічної системи. Адже саме громадські/неурядові організації та інші представники соціуму допомагають виборним посадовцям у рамках політичної системи лишатись впливовими, а тому громадянське суспільство є однією з неінституційних передумов демократизації і «запобіжником» «відкату» від демократії до автократії в тих чи інших країнах. Відтак чим більш демократичною є країна, а тому і її політична та економічна система, тим вона більше завдячує розвитку громадянського суспільства. Емпірично це підтверджено висновком, що більше демократії є там, де розвиненішими є інститути і складові громадянського суспільства. Крім того, чим швидше почалися розвиток і зміцнення громадянського суспільства, тим у середньому вищим є рівень розвитку демократії (в країні чи регіоні) поточно. Тим не менше, рівень впливу громадянського суспільства на державу і її демократизацію залежить від обраного підходу розуміння громадянського суспільства, контексту, конкретної держави, логіки її політичного та соціально-економічного розвитку, історії, а також поточного рівня розвитку демократії. Разом із цим, виявлено, що якщо громадянське суспільство таки зуміло вплинути на демократизацію і навіть консолідацію демократії в тій чи іншій країні, це ще зовсім не означає, що ця країна не може перестати бути демократичною або ж що в ній не можуть початись процеси, протилежні демократизації. Всі отримані висновки підтверджено і перевірено на прикладі країн Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, демократія, демократизація.

Постановка проблеми. Сьогодні існують вагомі докази того, що громадянське суспільство сприяє розвитку демократії чи виступає запобіжником її переродження в авторитаризм, зокрема внаслідок участі громадян у політичному житті і належного сприйняття їхніх інтересів. Тому демократія не може функціонувати без динамічного й автономного громадянського суспільства, адже останнє сприяє демократичній консолідації громадян і зміцненню їхньої довіри. Однак сьогодні є чимало варіантів означення і практикування демократії (у рамках її різних теорій і моделей), а тому це ставить на порядок денний тему сутності та рамок громадянського суспільства. Поясненням цьому слугує той факт, що в рамках різних (історичних та поточних) інтерпретацій демократії політичні теоретики та практики допускали і допускають різні визначення, зміст, структуру, складові та рамки громадянського суспільства. У цій науковій статті ці рамки і загалом сутність громадянського суспільства буде систематизовано з погляду розвитку політичної теорії, зокрема теорії демократії.

Аналіз досліджень та публікацій. Не вникаючи в сутність етимологічного наповнення й передісторії феномена громадянського суспільства, зокрема періоду від Античності до Нового часу,

а то й пізніше, треба зазначити, що перші системні і цілісні визначення громадянського суспільства у прив'язці до феномена й теорії демократії (і соціально-економічних реалій) почали традиційно з'являтися у XVIII – на початку XIX століть (але із суттєвими паузами в рамках суспільно-політичного розвитку у минулому). Однак таких (у зрізі розуміння сутності і змісту демократії) визначень громадянського суспільства за понаддвохсотлітній період оформилось декілька, а тому на них варто звернути увагу та розмежувати і систематизувати їх. У цьому нам допомогатимуть доробки таких вчених, як Е. Банфілд [2], С. Берман [4], М. Бернард [5], А. де Токвіль [14], М. Еванс і Дж. Шилдс [17], Ю. Габермас [21–23], М. Говард [26], Дж. Кін [27], Дж. Коен, А. Арато та Дж. Роджерс [10–13], Дж. Лайне [28], Х. Лінц й А. Степан [29], К. Мюллер [36], К. Оффе [38], Р. Патнем [41], Дж. Свіфт [46], А. Селігман [44], П. Хірст [24; 25] та деякі інші науковці. Водночас дуже важливо і те, що про розуміння громадянського суспільства поза рамками й умовами демократії у цій науковій статті не йтиметься. Тому значною мірою унікатимуться думки з приводу громадянського суспільства цілого масиву мислителів минулого та вчених сучасності, які розмірковують про аналізований феномен під іншим поглядом.

Мета та завдання. На цій підставі, а також враховуючи огляд вже наявних наукових доробків, основними завданнями запропонованої статті виступають як теоретичне опрацювання, так і систематизація сутності і рамок громадянського суспільства в умовах демократії. Цій тематиці вже присвячено чимало наукових праць дослідників, однак їх буде переглянуто, а наявні ідеї згруповано і навіть переосмислено.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є кілька базових традицій означення сутності та рамок громадянського суспільства в умовах демократії чи для розвитку демократії [1; 3; 28], тому їх варто розглянути послідовно і відтак систематизувати. Причини розмаїтості підходів до осмислення громадянського суспільства доволі різні і залежать як від часових рамок розвитку думок з цього приводу (тобто від різних реалій, коли ці думки формувались), так і від носіїв і об'єктів цих думок. Чи не єдине, що споріднює думки різних мислителів і вчених з приводу феномена та сутності громадянського суспільства в умовах демократії чи для демократії, – це те, що громадянське суспільство розуміється як явище чи процес, які відіграють ключову роль у становленні, зміцненні або відродженні демократії [11; 12; 21; 48] і оцінюються як запобіжники сприяння вибору й розквіту недемократичної політики, в тому числі авторитаризму і тоталітаризму [4]. Однак навіть таке узагальнення є контекстуальним, адже громадянське суспільство може менше чи більше сприяти демократії або навіть не сприяти їй зовсім. Так, прикладом впливу громадянського суспільства на колапс авторитаризму та вибір демократії є суспільно-політичні практики у цілій низці країн колишньої Східної Європи («Східного блоку»), де саме через вплив громадськості (недержавних організацій, церкви, профспілок, народних рухів тощо) відбулись мирні «революції» наприкінці 1980-х років, завдяки яким популярності набув і сам концепт громадянського суспільства [1; 27]. Натомість у цілій низці пострадянських країн громадянське суспільство почало формуватись і розвиватись, але ці країни так і не спромоглися стати повноцінними демократіями. Хоча практично й продемонстровано, що посилення громадянського суспільства все-ж слугує дуже важливою попередньою умовою ймовірних майбутніх успіхів демократизації в тій чи іншій країні, оскільки воно допускає та заохочує і політичні (через різні форми суспільно-політичної участі), і соціально-економічні свободи (у формі зменшення ролі держави та збільшення простора приватної ініціативи). Суто теоретично це зумовлено тим фактом, який зафіксовано вище, що феномен громадянського суспільства (і загалом, і в умовах демократії чи для демократії) є дуже неоднозначним [15; 44], а тому він розглядається й обґрунтовується по-різному і часто навіть слугує спільним

знаменником чи «парасолькою» подібних концептів та ідей.

Чи не вперше про громадянське суспільство у контексті демократії або для демократії (навіть якщо задля опису останньої використовувались інші категорії) розмірковував Дж. Лок [30]. Мислитель виходив з постулата, що в державі повинен бути простір особистої економічної свободи та приватної власності (а сучасними категоріями – економічної демократії) – своєрідного ринкового суспільства як гомолога громадянського суспільства [15], яке може передувати державі [47]. Цю ідею розвинули чи модифікували інші мислителі, зокрема Г. Г. Гегель, А. Сміт і частково К. Маркс (хоча останній у підсумку почав критикувати громадянське суспільство за несвободу), які загалом констатували, що громадянське суспільство – це панування політичної економії, а відтак допустимо й економічної свободи. Адже у такому випадку кожна людина конкурує з усіма іншими задля задоволення своїх соціально-економічних потреб, але, щоби не втратити, кооперується з іншими (як через обмін і комерцію, так і через поділ праці) та допускає утворення держави [1]. У соціально-економічному і навіть політичному розрізі такі ідеї було розвинуто дослідниками, які напрацювали й поширили ліберальні постулати про плюралізм груп інтересів, який можливий винятково у випадку наявності функціонального та самостійно врегульованого громадянського суспільства як (демократичної і ринкової) арені вільної конкуренції і змагальності. Хоч навіть теоретики лібералізму останнім часом виступили за обмеження економічної свободи громадянського суспільства, як такої що може слугувати ризиком партикуляризму та отримання приватної вигоди за рахунок загальноного блага [7; 8; 31; 35; 39; 42].

Інший підхід до трактування громадянського суспільства в умовах демократії чи для демократії апелює передусім до політичних (а не стільки економічних або соціально-економічних) вимірів останньої й ґрунтується на ідеях А. де Токвіля [14] і його послідовників. Так, сам А. де Токвіль був стурбований тим, що демократія може легко трансформуватись у деспотію, адже демократія як така – це передусім політична система, в якій громадянство (громадянське суспільство) не залежить від економічного чи соціального статусу, а від правових та звичаєвих зв'язків, які пов'язують громадян або підданих з їхніми агентами та владою у суспільстві. Як наслідок, продовжує мислитель, без дієвого громадянського суспільства допустима ситуація, коли безліч атомізованих/відокремлених індивідів виявиться зовсім не здатною протистояти будь-якому опору домінуванню центральної державної влади над особистим життям індивідів [1; 15]. Тому політична логіка демократії як бази громадянського суспільства

пояснюється тим, що останнє – як посередник у форматі різних об'єднань громадян – повинне обмежувати та стримувати державну владу. Відтак люди об'єднуються для вирішення своїх будь-яких проблем незалежно від держави, а тому в цьому відбувається вираження ідеї справжньої демократії [6]. Інакше кажучи, це означає, що громадянське суспільство в такому випадку було задумане як запобіжник загроз для політичної демократії, в тому числі за рахунок доцільності формування й функціонування добровільних об'єднань та асоціацій громадян. Останні повинні «вберігати» і розвивати політичну демократію внаслідок: створення й активності самоврядних та незалежних від держави одиниць й арен; пом'якшення тенденцій демократії до централізації і концентрації державної влади (в тому числі як вдалий «запобіжник» проти «тиранії більшості»); захисту і гарантій особистісної свободи від деспотизму; послаблення ризиків нестримного індивідуалізму та посилення політичної соціалізації індивідів тощо [14, с. 130; 18]. Схожі ідеї було розвинуто в рамках термінології і методологічної парадигми дослідників соціального капіталу та соціальної співпраці індивідів, адже в них було констатовано, що люди охочіше спонтанно вступають у співпрацю з іншими для забезпечення різноманітних колективних благ, які натомість не можна досягнути самостійно [2; 16; 41, с. 167, 177]. Тим самим було аргументовано, що такий формат функціонування громадянського суспільства ще більше сприяє політичній (а також економічній) демократії, адже завдяки щільним мережам асоціацій індивіди сприймають один одного як політично рівних у процесах «горизонтальних обмінів» і співпраці [2], зокрема внаслідок появи «норм узагальненої взаємності» [41, с. 177].

Наступний підхід означення сутності і рамок громадянського суспільства в умовах демократії чи для демократії пов'язаний з постаттю Ю. Габермаса та його послідовників. Він значною мірою модифікує попередні підходи, в яких феномен громадянського суспільства як «гарантії» свободи та демократії (економічної і/чи політичної) вимагає обмеженого урядування або зменшення функціоналу держави [1]. Адже саме держава у поданні Дж. Лока й А. де Токвіля і їхніх послідовників обмежує і навіть загрожує свободі та демократії як здебільшого ліберальним суттям і доктринам [19]. Натомість Ю. Габермас виходить з зауваження, що громадянське суспільство як механізм розвитку демократії можливе у випадку поживавлення ролі та функцій держави і державної влади. Адже громадянське суспільство дослідник і філософ розуміє як сферу, в якій відбувається процес невимушеної комунікації, спрямованої не на вплив чи отримання влади, а на досягнення порозуміння з іншими (в тому числі з державою) з питань, які становлять спільний інтерес. В цьому власне

і полягає внутрішня демократичність громадянського суспільства, оскільки логіки невимушеної комунікації немає в державі та економіці, які є цілком самостійними системами, керованими власним регуляторним механізмом чи «керуючою сферою», тобто владою або грошима, відповідно [1]. Як наслідком, необмежена комунікація всередині організацій громадянського суспільства періодично поновлює політичні дискусії і змушує офіційну владу, тобто уряд та політичні партії, бути уважними й реагувати на будь-які питання, що виникають на периферії системи [21; 22]. На цій підставі демократичність громадянського суспільства і цілої політичної системи забезпечується (чи хоча б може це робити) за рахунок легітимізаційної деліберативної дискусії між вільними та рівними людьми на політичну владу [11; 23]. Адже люди та громадянське суспільство обговорюють і оцінюють результати урядових дій і саме так сприяють підтримці ідеалу демократичної легітимності, в тому числі на підставі сприйняття, що колективні рішення приймаються так, ніби вони стосуються всіх і всі можуть раціонально з ними погодитись [1]. Однак це не завжди так на практиці, оскільки навіть у консолідованих і «зрілих» демократіях невимушена комунікація чи так звана деліберативна, яка спрямована на досягнення суспільного блага, часто підмінена політикою тиску і політичним торгом, а тому і досягненням партикулярних інтересів, а не інтересів представників громадянського суспільства [43]. Тим не менше, це не змінює позиції деяких дослідників про те, що соціальні чи суспільно-політичні рухи є або можуть бути невід'ємним елементом функціонуючої демократії [10; 38]. Навіть попри те, що не всі суспільні вимоги громадянського суспільства ефективно обробляються через інституційні канали (партії, групи інтересів, парламенти, уряди тощо). Тим паче, що останні, за словами Ю. Габермаса [22, с. 444], не можуть бути абсолютно демократичними, бо надмірна демократія є ризиком втрати системної логіки та функціональності держави й економіки. А тому конкретний простір дій громадянського суспільства неодмінно обмежений, внаслідок чого воно не може абсолютно/максимально демократизувати політичну й економічну системи [11], але може їх контролювати, тим самим відтак демократизуючи та підвищуючи бюрократичну ефективність хоча би частково [13; 24].

У доповнення, цікаво про демократію та демократизацію завдяки розвитку громадянського суспільства зазначають такі вчені, як К. Мюллер [36], Дж. Коен та А. Арато [11] й інші. На їхню думку, громадянське суспільство співвідноситься з державою по кількох каналах, зокрема через функції захисту, легітимізації, участі, інтеграції та консенсусу [36, с. 318-320]. При цьому, про демократичну природу та демократизаційне значення

громадянського суспільства частково (у різних векторах розуміння демократії) засвідчує кожна функція останнього. Так, одним з аспектів захисту зі сторони громадянського суспільства є вбереження соціуму і його членів від недемократичних способів і методів здійснення державної влади, яка неминуче схильна до концентрації та централізації. З погляду легітимізації громадянське суспільство є каналом вільного і змагального формування та вираження громадської думки, яка не підпорядковується і не залежить від політичної влади, але впливає на те, як остання працює та як їй довіряє народ як основний суверен в умовах демократії. Своєю чергою, функціонал і роль участі громадянського суспільства є демократичними за суттю як завдяки постійній деліберативній, обговоренням та погодженням, так і за рахунок цілої палітри самих форм участі, яких значно більше (в тім числі мережевих і децентралізованих), ніж у розпорядженні держави, партій, політичної влади тощо. Врешті, інтеграційна і консенсусна складові демократичності виявляються в тому, що завдяки мережам груп інтересів громадянське суспільство може генерувати дуже раціональні рішення, які відмінно заслуговують підтримки більшості (електорату, політиків, посадовців тощо) як основного арифметичного відображення демократичних процедур в політичному процесі. У рамках розвитку неоліберального дискурсу та теорії демократії це доповнюється ідеєю, згідно з якою громадянське суспільство «мінімізує» та демократизує політичну систему і державу, часто виступаючи її альтернативою, зокрема в формі надання послуг та партнерства [17; 40]. Тут під громадянським суспільством розуміють передусім «некомерційний» або «третій сектор», а також в цілому простір «невимушеного людського об'єднання» та «мережі відносин» ... «заради сім'ї, віри, інтересів та ідеології» [33; 46, с. 15; 49, с. 293]. Однак особливість такого підходу і в тому, що його неоліберальні теоретики розуміють громадянське суспільство не лише як внутрішньо демократичне і демократизуюче державу, але і як цілком «незалежне» та самодостатнє, що можливо тільки в умовах справжньої соціальної держави як найпрогресивнішої форми ліберальної демократії та індивідуалізму [17; 32].

Врешті-решт, існує підхід, згідно із яким громадянське суспільство сприяє демократії або захищає від колапсу демократії в тих чи інших політичних системах суто чи переважно інституційно. Цілком логічно, що цей підхід репрезентують передусім дослідники-інституціоналісти, серед яких Д. Норт, Х. Лінц й А. Степан, Дж. Коен і А. Арато й інші вчені. Так, Д. Норт зазначає, що параметри і наслідки формування й функціонування громадянського суспільства, зокрема ширина його організаційної структури, залежать від еволюції

держави та політичної системи від фрагільної чи «крихкої» до «міцної» [37]. Оскільки кількість і складність громадських організацій та рухів, підтримуваних або незаперечуваних державою, збільшується в міру розвитку держави, а тому збільшення автономності таких організацій і рухів від держави автоматично засвідчує демократизацію держави передусім за рахунок розвитку громадянського суспільства [12]. Інакше кажучи, це означає, що саме факт наявності й ефективного функціонування громадянського суспільства є базовою чи першочерговою передумовою і «двигуном» демократії (демократичного правління), особливо в країнах, які розвиваються [29]. Як процес, це забезпечується за рахунок того, що розвиток громадянського суспільства – це своєрідне відкриття інститутів й організацій, а також забезпечення широкого доступу до них і їхньої можливості впливати на політичну систему, в тому числі контролюючи останню [29, с. 8-9]. Зумовлено це тим, що «те, як соціальний порядок структурує організацію, визначає модель соціальної взаємодії в суспільстві» [37, с. 35]. Саме внаслідок всього цього зрозуміло, чому недемократичні держави інституційно не заохочують (контролюють) або ж навіть не допускають (переслідують) існування й розвиток громадянського суспільства, часто називаючи його організації «ворогами», «іноземними агентами», «грантоїдами» тощо [34; 45, с. 574]. Причина лише у тому, що цілі справжнього громадянського суспільства не збігаються з цілями домінуючих політичних та фінансових еліт, а тому на заміну першого формуються своєрідні «неурядові організації, організовані урядом», чим не відбувається сприяння демократизації, а посилюється патронаж з боку держави [9; 20].

Висновки. На підставі розгляду кількох підходів до розуміння громадянського суспільства в умовах демократії чи для демократії можна систематично зазначити, що демократія заохочується, розвивається і захищається у тому випадку, коли її підтримує й просуває громадянське суспільство, зокрема окремі індивіди, групи, організації, асоціації та рухи поза рамками політичної та економічної системи – держави. Одна з причин у тому, що саме громадські/неурядові організації й інші представники громадянського суспільства допомагають виборним посадовцям у рамках політичної системи залишатись впливовими, а тому громадянське суспільство в цілому є однією з (неінституційних) передумов демократизації або «запобіжником» «відкату» від демократії в тих чи інших країнах. Із іншого боку, чим більше демократичною є певна країна, а тому і її політична й економічна система, тим вона більшою мірою завдячує цьому розвитку громадянського суспільства. Хоча суто теоретично може скластись припущення, що якщо громадян-

ське суспільство завершує виконання своєї ролі демократизації політичної системи, то його вплив і потенціал повинні послабитись. У доповнення важливо розуміти і те, що якщо громадянське суспільство таки зуміло вплинути на демократизацію і навіть факт консолідації демократії в тій чи іншій країні, то це ще зовсім не означає, що ця країна не може перестати бути демократичною або ж що в ній не можуть початись процеси, протилежні демократизації. «Позитивом» слугує лиш те, що ймовірність колапсу демократії в умовах розвиненого громадянського суспільства суттєво зменшується.

Чи не всі запропоновані вище висновки можна спостерігати на прикладі групи або масиву країн Центрально-Східної та Східної Європи, серед яких поточно є як консолідовані та неконсолідовані демократії, як гібридні політичні режими, так і авторитарні держави, а саме громадянське суспільство почало формуватись в ході і після колапсу СРСР [25]. Зіставлення рівнів розвитку громадянського суспільства і типів політичних режимів у всіх з країн вказаної вибірки однозначно засвідчує, що більше демократії є там, де розвиненішими є інститути і складові громадянського суспільства [5] (у цьому сенсі передусім йдеться про країни Центрально-Східної Європи, які вже давно інтегрувались в ЄС). Доповнюється це тим, що чим швидше розпочались розвиток і зміцнення громадянського суспільства, тим в середньому вищим є рівень розвитку демократії (у тій чи іншій країні або в середньому) поточно. Хоча в цілому країни Центрально-Східної і тим паче Східної Європи в цьому плані суттєво «відстають» від країн Західної Європи (де громадянське суспільство, знову-таки, було сформовано, активізовано та посилено набагато раніше) [26], в тому числі у розмаїтті форм, організацій та загалом учасників, а також траєкторій розвитку громадянського суспільства [28]. Разом з цим, деякі демократичні країни регіону останнім часом продемонстрували деконсолідацію демократії і цьому навіть не завадили «міцні» громадянські суспільства. Тому можна зробити висновок, що рівень впливу громадянського суспільства на державу і її демократизацію прямо залежить від обраного підходу розуміння громадянського суспільства, контексту, конкретної держави, логіки її політичного та соціально-економічного розвитку, історії, а також безумовно поточного рівня розвитку демократії (або недемократії). З іншого боку, в країнах, які є демократичними, але відрізняються рівнем розвитку демократії, можуть використовуватись різні підходи до розуміння не лише сутності громадянського суспільства, але і його рамок і, відповідно, його співвідношення з державою/політичною системою, а тому й демократизаційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Baccaro L. Civil society, NGOs, and decent work policies: Sorting out the issues. *ILO Discussion Papers*. 2001. No. DP/127/2001. 78 p.
2. Banfield E. *The moral basis of a backward society*. Chicago: The Free Press, 1958. 204 p.
3. Baumgarten B., Gosewinkel D., Rucht D. Civility: Introductory notes on the history and systematic analysis of a concept. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*. 2011. Vol. 18. No. 3. P. 289-312.
4. Berman S. Civil society and the collapse of the Weimar Republic. *World Politics*. 1997. Vol. 49. P. 401-429.
5. Bernhard M. What do we know about civil society and regime change thirty years after 1989?. *East European Politics*. 2020. Vol. 36. No. 3. P. 341-336.
6. Brinton A. Civil society theory: de Tocqueville // *International encyclopedia of civil society*. Springer, 2010. P. 454-457.
7. Buchanan J. Rent seeking and profit seeking // Buchanan J., Tollison R., Tullock G. (eds.). *Towards a theory of the rent-seeking society*. Texas: Texas A&M Texas University Press, 1980.
8. Buchanan J., Tullock G. *The calculus of consent: Logical foundations of constitutional democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962. 388 p.
9. Chebankova E. State-sponsored civic associations in Russia: Systemic integration or the «war of position»? *East European Politics*. 2012. Vol. 28. No. 4. P. 390-408.
10. Cohen J. Strategy or identity: New theoretical paradigms and contemporary social movements. *Social Research*. 1985. Vol. 52. No. 4. P. 663-716.
11. Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1994. 800 p.
12. Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory* [second edition]. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1997. 771 p.
13. Cohen J., Rogers J. Solidarity, democracy, association. *Politische Vierteljahresschrift*. 1995. Vol. 25. P. 136-159.
14. de Tocqueville A. *Democracy in America*. New York: Vintage Book, 1956. Vol. 1 + Vol. 2.
15. Ehrenberg J. *Civil society the critical history of an idea*. New York and London: New York University Press, 1999. 285 p.
16. Elster J. *Political psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 216 p.
17. Evans M., Shields J. Neoliberal restructuring and the third sector: Reshaping governance, civil society and local relations. *Working Paper Series*. 2000. No. 1.
18. *Federalist Papers. Hamilton, Madison and Jay* / Edited by Clinton Rossiter. New York: Mentor, 1961.
19. Friedman M. *Capitalism and freedom*. Chicago and London: The University Chicago Press, 1962.
20. Gilbert L. Crowding out civil society: State management of social organisations in Putin's Russia. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. No. 9. P. 1553-1578.
21. Habermas J. *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: MIT University Press, 1996. 631 p.
22. Habermas J. Further reflexions on the public sphere // Calhoun C. (ed.). *Habermas and the*

public sphere. Cambridge: MIT University Press, 1992. P. 421-462.

23. Habermas J. *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: MIT University Press, 1989 [1962]. 301 p.

24. Hirst P. *Associative democracy: New forms of economic and social governance*. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1994. 222 p.

25. Hirst P. The state, civil society and the collapse of Soviet communism. *Economy and Society*. 1991. Vol. 20. No. 2. P. 217-242.

26. Howard M. *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge University Press, 2003. 206 p.

27. Keane J. *Democracy and civil society: On the predicaments of European socialism, the prospects for democracy, and the problem of controlling social and political power*. London + New York: Verso, 1988. 253 p.

28. Laine J. Debating civil society: Contested conceptualizations and development trajectories. *International Journal of Not-for-Profit Law*. 2014. Vol. 16. No. 1. P. 59-77.

29. Linz J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. 479 p.

30. Locke J. *Second treatise of government* / Edited by R. Cox. Illinois: Harlan Davinson, 1982.

31. Lowi T. *The end of liberalism: Ideology, policy, and the crisis of public authority*. New York: Norton, 1969. 322 p.

32. Macpherson C. *The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press, 1962. 310 p.

33. Marshall G. Civil society // Barthel-Bouchier D. (ed.). *The concise Oxford dictionary of sociology*. Oxford University Press, 1994. P. 56.

34. Mazepus H., Veenendaal W., McCarthy-Jones A., Trak Vasquez J. A comparative study of legitimation strategies in hybrid regimes. *Policy Studies*. 2016. Vol. 37. No. 4. P. 350-369.

35. McConnell G. *Private power and American democracy*. New York: Knopf A.A., 1966. 420 p.

36. Müller K. The civil society-state relationship in contemporary discourse: A complementary account from Giddens' perspective. *British Journal of Politics and International Relations*. 2006. Vol. 8. No. 2. P. 311-330.

37. North D., Wallis J., Weingast B. *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 308 p.

38. Offe C. *Modernity and the state: East, West*. Cambridge: The MIT Press, 1996. 270 p.

39. Olson M. *The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*. New Haven and London: Yale University Press, 1982. 273 p.

40. Pal L. Civic re-alignment: NGOs and the contemporary welfare state // Blake R., Bryden P., Strain F. (eds.). *The welfare state in Canada: Past, present and future*. Concord: Irwin Publishing, 1997. P. 88-104.

41. Putnam R. *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1992. 256 p.

42. Schattschneider E. *The semisovereign people: A realist's view of democracy in America*. New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London: Holt, Rinehart, and Winston, 1960. 168 p.

43. Schmitt C. *The crisis of the parliamentary democracy*. Cambridge: MIT University Press, 1985. 132 p.

44. Seligman A. *The idea of civil society*. New York: Free Press, 1992. 241 p.

45. Stepanenko V. Civil society in post-soviet Ukraine: Civic ethos in the framework of corrupted sociality?. *East European Politics and Societies*. 2006. Vol. 20. No. 4. P. 571-597.

46. Swift J. *Civil society in question*. Toronto: Between the Lines, 1999. 170 p.

47. Taylor C. Modes of civil society. *Public Culture*. 1990. Vol. 3. No. 1. P. 95-118.

48. Walzer M. Rescuing civil society. *Dissent*. 1999. Vol. 46. P. 62-67.

49. Walzer M. The idea of civil society. *Dissent*. 1991. Vol. 39. P. 293-304.

Essence and framework of civil society in the conditions of democracy: theoretical dimension and systematization

Lipar Yuriy Yuriyovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-2170-4149

The article analyzes and systematizes basic approaches to understanding the essence and framework of civil society in the conditions of democracy and for democracy. These approaches traditionally developed since the 18th to the beginning of the 19th centuries and are still evolving, because they outline the democratization potential of civil society quite differently. The author argued that democracy is encouraged, developed and protected when it is supported and promoted by civil society outside the framework of political and economic systems. Since it is civic/non-governmental organizations and other representatives of society that help elected officials remain influential within the political system, and that is why civil society is one of the non-institutional prerequisites of democratization and a «safeguard» against a «rollback» from democracy to autocracy in certain countries. Thus, the more democratic a country is (and therefore its political and economic systems), the more it owes to the development of civil society. This is empirically confirmed by the conclusion that there is more democracy where institutions and components of civil society are more developed ones. In addition, the faster the development and strengthening of civil society began, the higher, on average, the level of development of democracy (in a country or region) is currently. Nevertheless, the level of civil society influence on the country and its democratization depends on the chosen approach to understanding civil society, the context, the specific state, the logic of its political and socio-economic development, history, as well as the current level of democracy development. At the same time, it was found that if civil society did manage to influence democratization and even consolidation of democracy in certain country, this does not mean that this country cannot stop being democratic or that the processes opposite to democratization cannot begin in it. All the obtained conclusions were confirmed and checked on the example of the countries of Central-Eastern Europe.

Key words: civil society, state, country, democracy, democratization.